

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN : 2564 - 7903 • Yıl / Year : 2023 • Sonbahar / Fall • Sayı / Issue : 12

TRAKYA
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Journal of Islamic Studies

Yıl / Year: 2023 – Sonbahar / Fall – Sayı / Issue: 12

ISSN: 2564-7903

Dergimizin Tarandığı Veritabanı ve İndeksler:

RUMELİ İslâm Araştırmaları Dergisi | Journal of Islamic Studies

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

Kapsam | Scope: Dinî Araştırmalar, İslam Araştırmaları, Balkan Araştırmaları / Religious Studies, Islamic Studies, Balkan Studies

Periyot | Period: Yılda 2 Sayı (30 Nisan & 31 Ekim) / Biannual (30 April & 31 October)

Yayın Dili | Language Publication: Türkçe & İngilizce & Arapça & Arnavutça & Boşnakça / Turkish & English & Arabic & Albanian & Bosnian

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi Uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.
Rumeli Journal of Islamic Studies is a international peer-reviewed academic journal.

Yayıncı / Publisher

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO Sarayıçı Yerleşkesi Edirne, TÜRKİYE

Amblem ve Kapak Tasarımı | Emblem and Cover Design

Dr. Ömer Kasım Kahya

Grafik Tasarım ve Mizanpaj | Graphic Design and Layout

Dr. Mücahit Karakaş

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, Creative Commons Atıf 4.0 International License (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Rumeli Journal of Islamic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC). Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların tüm içerik sorumluluğu yazarlarına aittir.

All the responsibility for the content of the papers published in Rumeli Journal of Islamic Studies belongs to the authors.

İletişim | Communication

Dr. Fatih Şabani

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Balkan Yerleşkesi 22030 Edirne- TÜRKİYE

Tel: 0 284 235 68 99 Fax: 0 284 235 08 87

rumelislam@trakya.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/rumeli>

<https://rumeli.trakya.edu.tr/>

RUMELİ
İslâm Araştırmaları Dergisi
Journal of Islamic Studies
مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

SAHİBİ | OWNER

Trakya Üniversiteler Birliği İlahiyat Fakülteleri Adına
Prof. Dr. Ali Öztürk
Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

EDİTÖR | EDITOR IN CHIEF

Dr. İtir Rruğa
rrugailir@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YARDIMCI EDİTÖRLER | CO-EDITORS

Dr. Halil İbrahim Kaygısız
hibrahimkaygisiz@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Feim Gashi
feimgashi@klu.edu.tr / Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Yakup Bıyıkoğlu
ybiyikoglu@nku.edu.tr / Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | RESPONSIBLE MANAGER

Dr. Nurullah Koltas
nurullahkoltas@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

REDAKSİYON / REDACTION

Dr. Mustafa BarıŐ
mustafabaris@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Enes Eryılmaz
enes.eryilmaz@klu.edu.tr / Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Zehra Gözütok Tamdoğan
ztamdogan@klu.edu.tr / Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Basım Tarihi / Printing Date

Ekim / October - 2023

 <https://rumeli.trakya.edu.tr/> <https://dergipark.org.tr/rumeli>

 rumelislam@trakya.edu.tr [rumeliislam@rumeliislam](https://twitter.com/rumeliislam)

Araştırma Makaleleri / Articles

GÜNEY ARABİSTAN YAZITLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

Halil ORTAKCI*

Geliş Tarihi: 10 Ağustos 2023

Kabul Tarihi: 18 Eylül 2023

Öz

Güney Arabistan'da büyük ölçekli arkeolojik kazılar, XIX. yüzyılda Batılılar tarafından başlatılmıştır. Araşlardaysa son elli yılda bölgeye yönelik ilgi artmıştır. Ancak ülkemizde Yemen yazıtlarına dair yeterli merak ve farkındalık oluşmamıştır. Söz konusu durum dikkate alındığında, epigrafik malzemelerin öneminin gündemde tutulmasının gerekliliği açıktır. Çünkü Yemen'deki kitâbeler; dinî, siyasî, kültürel ve ekonomik sahada kadim bir uygarlığın izlerini taşımaktadır. Tüm bu birikime sahip olmak, Kur'an ve indiği dönemi anlamaya katkı sunacaktır. Bu makalede Güney Arabistan'da keşfedilen yazıtların tarihsel gelişimi ve bazı temel özellikleri panoramik biçimde ele alınmıştır. Çalışmada kitâbelerin yazı dilini oluşturan Müsned ve Zebûr yazısının gelişimi, Müsned alfabesinin biçimsel özellikleri ve transkripsiyonu meselesi, yazıtların kronolojik tasnifi, kitâbelerde kullanılan Ma'in, Sebe, Hadramevt ve Katabân lehçelerinin temel özellikleri, epigrafik malzemelerle ilgili bazı önemli dilsel kurallar, kitâbelerin şekilsel ve içerik özellikleri hususunda bilgi verilmiştir. Böylece Yemen arkeolojisine merak duyan araştırmacıların alana yönelik çalışma yapmalarının kolaylaştırılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güney Arabistan, Yemen, Yazıt, Sebe, Hadramevt, Katabân

HISTORICAL DEVELOPMENT AND BASIC CHARACTERISTICS OF SOUTH ARABIAN INSCRIPTIONS

Abstract

Large-scale archaeological excavations were conducted in Southern Arabia in the 19th century. They were initiated by Westerners in the century. Arab interest in the region has significantly increased over the last fifty years. However, there is insufficient curiosity and awareness about Yemeni inscriptions in our country. Given the current situation, it is evident that the importance of epigraphic materials should be maintained on the agenda. This is because the inscriptions in Yemen bear traces of an ancient civilization in religious, political, cultural, and economic domains. Possessing all this knowledge will contribute to a better understanding of the Quran and the era in which it was revealed. In this article, the historical development and some fundamental features of the inscriptions discovered in Southern Arabia are discussed in a panoramic manner. The study encompasses the evolution of the Musnad and Zabûr scripts, which constitute the written language of the inscriptions, the formal characteristics of the Musnad alphabet, transcription issues, the chronological categorization of the inscriptions, the fundamental features of the Ma'in, Sabaean, Hadramaut, and Qatabanian dialects used in the inscriptions, essential linguistic rules concerning epigraphic materials, and the form and content of the inscriptions. Information regarding its attributes is provided. Consequently, the aim is to facilitate the work of researchers interested in Yemeni archaeology in this field.

Keywords: South Arabia, Yemen, Inscription, Saba, Hadramaut, Qatabân

Giriş

İnsanlar arasında bilgi aktarımı ve iletişimi sağlamak gayesiyle ortaya çıkan yazı, uygarlıkların ilerlemesinde pay sahibidir. Eski Mezopotamya, Mısır ve Çin'deki maddi

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı, halilortakci@hotmail.com, **ORCID ID:** 0000-0003-1459-843X,

DOI: 10.53336/rumeli.1341063.

İntihal: Bu makale "iThenticate" intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Atıf / Citation: Ortakçı, Halil, "Güney Arabistan Yazıtlarının Tarihsel Gelişimi Ve Temel Özellikleri", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* / 12 (Ekim 2023): 159-177.

Copyright © CC BY-NC 4.0.

gelişmelerde, kitâbet mühim rol üstlenmiştir. Tarihi M. Ö. X. yüzyıla uzanan yazıtlarıyla gelişmekteki önemli medeniyet merkezlerinden biri de Güney Arabistan'dır.

Güney Arabistan yazıtlarını bilmek, bölgeyi tanımaya yardımcı olacağı gibi Kur'ân'ı ve indiği dil olan Arapçayı da anlamaya katkı sağlayacaktır. Ayrıca kavram tarihine yönelik araştırmalar yapılırken diğer Sâmi lisanların yanı sıra Güney Arabistan lehçelerinin de kaynak olarak kullanımı önemlidir. Çünkü Yemen kitâbelerinde, fasih Arapça ve diğer Sâmi dillerle ortak sözcükler vardır. Bunun temel nedeni, İslâm öncesi dönemde ticarî ve askerî seferler vasıtasıyla bölgenin farklı kültürlerle etkileşim haline girmesidir. Bahsi geçen hareketliliğin yazıtlara ve kullanılan dile tesir ettiği yadsınamaz bir gerçektir.

Güney Arabistan yazıtlarının bilinmesi, araştırmacıların Yemen tarihi ve kültürüne yönelik müktesebatını geliştirmekle kalmayacaktır. Eski halkların inançlarını, hayat biçimlerini, politik örgütlenmelerini ve gündelik yaşamlarını da anlamayı sağlayacaktır. Metinlerde kullanılan dilin incelenmesi, Arapçanın süreç içerisindeki değişim ve dönüşümünü de gözler önüne serecektir.

Güney Arabistan kitâbelerine yönelik bilgi sahibi olmak isteyenler, yazıtların tarihsel gelişimi ve temel özelliklerine dair açık, kısa ve anlaşılması kolay bir çalışma bulmakta problem yaşamaktadır. Dolayısıyla araştırmacılar, Yemen yazıtlarına nasıl müracaat edecekleri hususunda güçlük çekmektedir. Buna ek olarak ülkemizde konuyla ilgili araştırmalar oldukça sınırlıdır.¹ Söz konusu nedenle Câhiliye başta olmak üzere Kur'ân'ın indiği dönem ve zeminin anlaşılması zorlaşmaktadır. Bu makale, Güney Arabistan kitâbeleri ışığında Yemen'in zengin kültür ve tarihini anlamak için araştırmacılara temel oluşturmak amacıyla hazırlanmıştır.

1. Müsned Yazısının Tarihsel Gelişimi

Mutlu Arabistan olarak isimlendirilen² Yemen, 525 yılında Habeşlilerin bölgeyi işgaline³ kadar yarımada önemli bir medeniyet/kültür merkezi olmuştur. Ma'in, Sebe, Hadramevt, Katabân, Evsân ve Himyer gibi krallıkların kurulması, bu coğrafyadaki ekonomik ve kültürel gelişmeleri tetiklemiştir. Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'e olan sınırları ve büyük krallıkların güç çekişmelerinin sağladığı avantajdan faydalanan Yemenliler, îlâf hadisesine kadar Arabistan'ın kervan ticaretini kontrol etmişlerdir.⁴ Ekonomik muameleleri sırasında farklı milletlerle karşı karşıya gelmişler ve yazışmalar yapmışlardır. Kendilerine has Müsned alfabesi ve ondan türeyen Zebûr yazısıyla kazınan bu kitâbeler, Yemen dışında da keşfedilmiştir.⁵ Arkeolojik veriler, M.Ö. ilk bin yılın başlarından itibaren Müsned hattının

¹ Konuyla ilgili yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Mahmut Kelpetin, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, (İstanbul: Kuramer Yayınları, ty); Bakiye Yükmen Edens, "Yemen-Hirran'da Bir İslam Öncesi Geç Evre Mezarlığı", *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 18 (2015), 205-224; Kasım Şulul, "Arap Yazısının Kökeni ve Tarihi", *Bitlis İslamiyat Dergisi* 2/2 (15 Aralık 2020), 28-67; İbrahim Oğuzhan, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Müzesi'nde Teşhir Edilen İslamiyet Öncesi Arabistan Koleksiyonu Eserlerinin Tahlili", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 15/2 (2021), 465-511; Hakan Temir, "İslâm Öncesi Arap Tarihini Yansıtmaları Bakımından Kaya Resimleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (2022), 187-219.

² Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi 'l-'Arab qable 'l-İslâm* (y.y.: Dâru's-Sâkî, 2001), 1/164.

³ Ebû Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Himyerî İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, thk. Muştafâ es-Sakkâ v. dğr (Mısır: Mektebetu Muştafâ el-Bâbi'l-Halebî, 1375), 1/68.

⁴ Mansur Özgül, "Kureyş Kabilesinin Yükselişinde ve Düşüşünde Kervan Faaliyetlerinin Rolü", *İlahiyat* 6 (2021), 31-35.

⁵ Peter Stein, "South Arabian Zabûr script in the Gulf: Some recent discoveries from Mleiha (Sharjah, UAE)", *Arabian Archaeology and Epigraphy* 28/1 (Mayıs 2017), 110.

kullanıldığına işaret etmektedir.⁶ Söz konusu dönemden dinî, ticarî ve siyasî yazıtlar zamanımıza ulaşmıştır. Güney Arabistan kitâbeleri, VI. asırdan sonra Yemen'in Habeşliler ve İranlılar tarafından işgale uğraması⁷ ve ardından İslâm'ın yayılmasıyla birlikte yerini Cezm yazısına bırakmıştır.⁸

Müsned'in kökeni hususunda farklı yaklaşımlar vardır. Müsteşriklerin çoğuna göre bu hat, Arabistan'ın kuzeyinde yaşayan Sâmi milletlerin alfabelerinden türemiştir. Diğer bazı araştırmacılar ise onun Ken'ân yazısından ortaya çıktığına kânidir. Fakat bu yaklaşımların hiçbirinin doğruluğu kanıtlanamamıştır.⁹ Bu anlamda Cevâd Ali'nin de dediği gibi Müsned alfabesinin diğer hatlara benzerliğini ve kökenini tam olarak tespit etmek mümkün değildir.¹⁰

Yemen'de gelişen Müsned yazısı; Ma'in, Sebe ve Himyerîlerin yarımadasının kuzeyine uzanan ticarî ve askerî seferleri vasıtasıyla Arabistan'da geniş bir alana yayılmıştır. Himyer hattı olarak da adlandırılan¹¹ bu yazının üç aşamada geliştiği bilinmektedir. Birinci dönem; M.Ö. X- M.Ö. II. yy, ikinci dönem; M. Ö. II-M. S. III. yy; üçüncü dönem ise; M.S. IV-VI. yy. arasını kapsamaktadır. İlk safhada kaleme alınan Müsned yazıtlarda harflerin yüksekliği ve dış görünüşlerindeki insicam bakımından tam bir uyuma rastlanmaz. Bu durum M. Ö. III. yüzyılın sonlarında Sebelilerin Mukerrebler dönemine kadar devam etmiş; sonrasında gelişerek belirgin sade bir geometrik görünüm kazanmıştır. İkinci merhalede; daha süslü hale gelen harfler düz çizgilerden kıvrımlı bir forma evrilmiştir. Üçüncü ve son evrede ise; harflerde süsleme ve aşırı vurgu öne çıkmış; bu da bazı yazılarda karakterlerin netliğini kaybetmesine neden olmuştur. Bu hattan Lihyânî, Safâ'î, Semûdî, Habeşî ve Cezm yazı formlarının teşekkül ettiği nakledilir.¹²

İslâm'ın gelişinden önce Arap Yarımadası'nda sıklıkla Müsned yazısının kullanıldığına dair tarihî kalıntılar vardır. Hz. Peygamber'in (s) nübüvvetinden sonraya tarihlendirilen bir yazıtta bismelenin Güney Arabistan alfabesiyle yazıldığı görülür.¹³ Bu da Yemenlilerin, eski yazılarını Kur'ân'ın indiği zamana kadar aktif biçimde kullandıklarına işaret eder. Hatta Kureyşlilerin söz konusu alfabeden haberdar oldukları ve bu yazıyı kullandıkları söylenebilir. Mekke'de okuma yazma oranının düşük olduğuna yönelik aktarımları bu anlamda Cezm yazısıyla sınırlandırmak mümkündür.¹⁴ Çünkü Arap tarihçilere

⁶ Norbert Nebes, "Early Saba and its neighbors", *The Oxford History of the Ancient Near East Volume V*, ed. Karen Radner vd. (Oxford University Press New York, 2023), 299-301; Alessandra Avanzini, "A reassessment of the chronology of the first millennium BC", *AUSA*, (2010), 1.

⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/69.

⁸ Saad D. Abulhab, "Roots of modern Arabic script: From Musnad to Jazm" (New York: City University of New York, 2007), 11.

⁹ Hamdi Abdülhamid el-Muqaddem, "Mesâ'ilü'n-naḥviyyetün ḥilâfiyyetün fi ḍav'i'n-nükûşî'l-'Arabiyyeti'l-Cenûbiyyeti", *Mecelletü'l-baḥşî'l-'ilmî fi'l-âdâb* 5/9 (01 Aralık 2019), 283.

¹⁰ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 15/214; el-Muqaddem, "Mesâ'ilü'n-naḥviyye", 283.

¹¹ Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. Muḥammed b. Muḥammed b. Ḥaldûn İbn Ḥaldûn, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-ḥaber fi târihi'l-'Arab ve'l-Berber ve men 'âsarahum min zevi's-se'ni'l-ekber*, thk. Ḥalîl Şeḥâde (Beirut: y.y., 1408), 1/767; Kaynaklarda Himyer yazısı olarak adlandırılrsa da arkeolojik bulgular, alfabe Ma'in, Sebe, Katabân ve Hadramevtlilerin de kullandığını ortaya koymuştur. Şalâh b. Seyf el-Ya'rubî, *Baḥs 'an ḥaṭṭi'l-müsned* (Külliyetü'ş-Şarkî'l-Evsat, 2013), 4.

¹² el-Ya'rubî, *Baḥs 'an ḥaṭṭi'l-müsned*, 5-8.

¹³ Corpus of South Arabian Inscriptions, "Jabal Dabûb 1", *Dasi* (Erişim 10 Haziran 2023).

¹⁴ M. Mahfuz Söylemez, "İslâm'ın Erken Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Dini Araştırmalar* 5/13 (2002), 58.

göre Müsned alfabesinden neş'et ettiğine inanılan¹⁵ bu yazıyı Mekkeliler, İslâm'ın doğuşuna yakın bir dönemde öğrenmiştir. Onlara Cezm hattını öğreten Yemen kökenli Kinde kabilesine mensup Bışr b. Abdülmelik el-Kindî adındaki zattır. Adı geçen kişinin Ebû Süfyan'ın babası Harb b. Ümeyye ile akrabalık kurduğu bilinmektedir.¹⁶ Şüphesiz, İslâm öncesi dönemde Mekke'nin Arabistan Yarımadası'nda önemli bir ticaret ve ibadet merkezi haline gelmesi, Cezm'in oluşumunda ve yayılmasında büyük rol oynamış ve Hicaz yazısı olarak bilinmesini sağlamıştır.¹⁷

Yemen'de yirmi dokuz ünsüzden ve kelimeleri ayırmak için kullanılan bir çizgiden oluşan alfabe ile kaleme alınan üç yazı formu vardır. Birincisi ile; taş, demir ve bronz üzerine siyasî, dinî, mimarî metinler kaleme alınmıştır. Harflerin birbirinden ayrı olarak işlendiği bu metinler, uzun ömürlü olması istenen yazılarda kullanılan anıtsal karaktere sahiptir.¹⁸ İkinci form ise 'Zebûr Hattı' adı verilen gündelik yaşamla ilintili olan kitâbelerdir. Mezkûr hatla Sebe, Hadramevt, Katabân ve Ma'inlilere ait farklı lehçelerdeki yazıtlar kaydedilmiştir. Bunların önemli kısmı hurma dallarına yazılmıştır. Bu formda, harfler daha gevşek ve hızlı şekilde çizilir.¹⁹ Zebûr'un kökü olan z-b-r fiili yazmak ve kaydetmek anlamına gelir.²⁰ Müsned ile Zebûr arasında yazım şekline ek olarak üslup farklılığı da vardır. Müsned yazıtlarda olmayan bazı kelime ve ifadeler Zebûr'da yer alır. Buna ek olarak söz konusu yazının Müsned'den ortaya çıktığı, zaman içerisinde ayrı bir forma kavuştuğu söylenebilir. Bunun en mühim nedeni, yazı malzemelerinin farklılığıdır. Taş üzerine kazınan Müsned ile ahşap malzemelere yazılan Zebûr'da harflerin çizimi zaman içerisinde farklılaşmıştır. Müsned yazı Sebe dili ve yaygın lehçelerle kaleme alınırken Zebûr hattında yerel lehçeler kullanılabilir. Bu da metinlerde nahiv ve sarf açısından bütünlüğe mani olur.²¹ Ama 1990'lı yıllarda yapılan keşiflerde adı geçen hatla kaleme alınmış çok sayıda hurma dalı ve ahşap malzeme bulunmuştur. Söz konusu keşiflerde materyallerin önemli bir kısmının mektup

¹⁵ Müslüman tarihçiler Cezm hattının Müsned'den türediğini ifade etse de XVIII. yüzyılda yaşamış olan G. J. Klehr gibi bazı müsteşrikler Cezm'in "Nebâtî-Ârâmî-Fenike menşeli olduğunu" iddia etmiştir. Ancak söz konusu karışıklığın Sebelilerin Arim Seli sonucunda kuzeye göçleriyle ilgili olduğu düşünülebilir. Buna göre Müsned hattının kuzeydeki alfabelerle harmanlanması sonucunda Hire'den Mekke'ye ulaştığı kabul edilebilir. (Kasım Şulul, "Arap Yazısının Kökeni ve Tarihi", 34, 53; Kemal Tuzcu, "Arap Yazısının Ortaya Çıkışı", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Temmuz 2001), 159) Cezm yazısının asıl gelişimi Kur'an'ın nüzülü ile birlikte gerçekleşmiştir. Nitekim Raşid Halifeler zamanında dille ilgili çalışmalar başlamış; Abbasiler dönemine kadar büyük bir gelişme katedilmiştir. Örneğin ünlü nahivci Sibeveyh (ö. 180/796) *el-Kitâb* isimli elimizdeki en eski nahiv eserini kaleme almıştır. Buna ek olarak Kur'an'ın harekelenmesi ve noktalanması da bu zaman diliminde gerçekleşmiştir. (Cumali Baylu, "Celis ed-Dîneverî ve 'Simâru's-Sinâ'a fî İlmi'l-Arabiyye' İsimli Eserinde Nahiv İletlerine Yaklaşımı", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Ocak 2021), 442; Cumali Baylu, "Arap Gramerinde Münâdânın İ'râbına Etki Eden Nahiv İletleri", *Dergiabant* 9/1 (2021), 502-503).

¹⁶ Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî İbnü'l-Kelbî, *Nesebü Ma'ad ve'l-Yemeni'l-kebir*, thk. Nâcî Hasan (b.y.: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408), 1/191.

¹⁷ Abulhab, "Roots of modern Arabic script: From Musnad to Jazm", 30.

¹⁸ Saad D. Abulhab, *DeArabizing Arabia: Tracing western scholarship on the history of the Arabs and Arabic language and script* (New York: Blautopf Publishing, 2011), 199-202.

¹⁹ Rıf'at Hezîm, "el-'Arabiyyetü fî cenûbi'l-Cezîreti'l-'Arabiyye hattâ zuhûri'l-İslâm: el-halkatü's-şâniye: Kitâbâtü'z-Zebûr", *Mecelletü mu'cemü'l-lügati'l-'Arabiyye* 3/88 (ts.), 644, 653, 654.

²⁰ İbnü'l-Hâik Hasan b. Ahmed b. Yakub el-Hemdânî, *el-İklil* (Beyrut-San'a: Dârü'l-'Avde-Dârü'l-Kelime, ty.), 8/147; Hezîm, "el-'Arabiyyetü fî cenûbi'l-Cezîreti'l-'Arabiyye", 644-645.

²¹ Abdullah Ahmed Mekiyâş, "el-Kitâbâtü'l-'Arabiyyetü'l-Cenûbiyye aşluhâ ve intişârühâ ve 'alâkâtühâ bi'l-kitâbeti's-şimâliyyeti'l-garbiyye", *Dirâsâtü fî Âşâri'l-Vatani'l-'Arabî* 11 (ts.), 340, 341; Hezîm, "el-'Arabiyyetü fî cenûbi'l-Cezîreti'l-'Arabiyye", 649, 655, 656.

amacıyla kullanıldığı görülür. Bu bağlamda Sebelilerce bir posta ağının kurulmuş olabileceği fikri akla gelir. Mektuplarda ailevî meseleler, şahsî kırgınlıklar, resmî ve ekonomik yazışmalar konu edilir.²² Üçüncü form ise monogram adı verilen harflerin üst üste olarak bir simge veya resim meydana getirecek biçimde yazılmasıyla elde edilen kitâbelerdir.²³ Buna ek olarak Yemen’de yapılan arkeolojik kazılar sırasında üzerine Müsned yazısı kazınmış çok sayıda ahşap malzeme, bitki, burç, geometrik motif, hayvan, insan figürü, kap, mimarî parça, sembol ve silah gibi malzemeler bulunmuştur. Ağaç, alçı, altın, bronz, cam, fildişi, granit, gümüş, hurma dalı, kil, mercan, mermer, su mermeri, taş, yarı değerli ve yumuşak taş; üzerine yazı, figür veya heykel yapılan materyallerdendir.²⁴

2. Yazıtların Temel Özellikleri

2.1. Müsned Alfabeti ve Transkripsiyonu Sorunu

Müsned alfabesinin sıralamasıyla ilgili elimizde net bilgiler bulunmamaktadır. Fakat genellikle Emherî²⁵ yazısıyla benzerlik arz ettiği²⁶ için ona paralel biçimde harfler sıralanır. Müsned karakterlerin isimleri de tam olarak bilinmez. Bununla birlikte harfler genelde köşeli biçime sahiptir. Alfabe, Kuzey Arabistan ve diğer Sâmi yazılara şekilsel olarak benzerlik arz eder.²⁷ Diğer dillerden ayrılan en belirgin özelliği sâmih (س) adı verilen bir harfe sahip olmasıdır. Sîn ile Şîn arasında bir sesle okunan bu karakter, diğer Arap alfabelerinde bulunmaz.²⁸ Sâmih’in (س) uluslararası literatürde transkripsiyonu s³ ile gösterilmektedir. Harfin üzerine sayı konularak kodlanması bununla sınırlı değildir. Cezm yazısıyla ortak olan س /س harfi s¹ veya ş, ش/ش ise s² veya s ile gösterilmektedir.²⁹ Ayrıca ج/ج, g ile gösterilirken ج/ج’in da ğ ile ifade edilmesi kafa karıştırmacı bir durum oluşturmaktadır. Araştırmacıların harfleri tanımlaması için oluşturulan bu transkripsiyon sisteminin Türkçe karşılıkları ise henüz yapılmamıştır. Bilim uzmanları, zikri geçen karışıklık nedeniyle Yemen yazıtlarını araştırmakta ve yapılan çalışmalarını anlamlandırmakta güçlük çekmektedir. Dolayısıyla Müsned alfabesinin Türkçe transkripsiyonunun yapılarak alanla ilgili çalışmaların önünün açılması bir gerekliliktir. Söz konusu ihtiyaçtan dolayı çalışmamızda uluslararası transkripsiyona ek olarak Türkçe ses benzerliğinden yola çıkılarak bir transkripsiyon alfabeti oluşturulmuştur. Burada özellikle s ile ş arasında bir sese sahip olan sâmih (س) harfinin Türkçe transkripsiyonu olarak ç harfi belirlenmiştir. Böylece س/ث ile birlikte dört adet s harfinin olmasının meydana getirdiği kafa karışıklığının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bununla

²² Mohammed Maraqtan, “Some notes on Sabaic epistolography”, *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 33 (2003), 275-278.

²³ bk. Ek 2.

²⁴ Corpus of South Arabian Inscriptions, “Object, Decorations”, *Dasi* (Erişim 10 Haziran 2023).

²⁵ “Etiyopya’nın ulusal dili olan Emherce, Arapçadan sonra en fazla konuşulan Sâmi dilidir.” (Katrina Hayward - Richard J. Hayward, “Amharic”, *Handbook of the International Phonetic Association: A guide to the use of the International Phonetic Alphabet*, (yy: Cambridge University Press), 1999, 45.

²⁶ Gebremeskel Hagos Gebremedhin - Abera Asefa Mebrahtu, “Linguistic evolution of Ethiopic language: A comparative discussion”, *International Journal of Interdisciplinary Research and Innovations* 8/1 (Mart 2020), 2.

²⁷ Mekiyâş, “el-Kitâbâtü’l-‘Arabîyyetü’l-Cenûbiyye”, 341, 342, 343; Abulhab, “Roots of modern Arabic script: From Musnad to Jazm”, 2.

²⁸ Mekiyâş, “el-Kitâbâtü’l-‘Arabîyyetü’l-Cenûbiyye”, 338.

²⁹ Alfred Felix Landon Beeston, *Sabaic grammar* (Manchester: University of Manchester, 1984), 9.

kalmayıp Arapça-Türkçe transkripsiyon kurallarından istifade edilerek ځ/ج için de g yerine c harfi kullanılmıştır. Dolayısıyla s¹-š, s²-ś ve s³ yerine sırasıyla s, ř ve ç karşılıkları konulmuştur. Müsned alfabeti ve yazıtları hakkında Türkçe yapılacak çalışmalar için aşağıdaki transkripsiyon hazırlanmıştır.

Müsned	Cezm	Uluslararası	Türkçe
ا	ا	a	a
ب	ب	b	b
ت	ت	t	t
ث	ث	ṯ	ṯ
ج	ج	g	c
ح	ح	h	h
خ	خ	ḫ	ḫ
د	د	d	d
ذ	ذ	ḏ	z
ر	ر	r	r
ز	ز	z	z
س	س	s ³	ç
س	س	s ¹ ś	s
س	س	s ² ś	ř
ش	ش	š	s
ض	ض	d/ṣ	d
ط	ط	ṭ	t
ظ	ظ	z/ṭ	z
ع	ع	ʿ	ʿ
غ	غ	ġ	ġ
ف	ف	f	f
ق	ق	q	k
ك	ك	k	k
ل	ل	l	l
م	م	m	m
ن	ن	n	n
ه	ه	h	h
و	و	w	v
ي	ي	y	y

2.2. Yazıtların Kronolojik Tasnifi Meselesi

Güney Arabistan bölgesindeki yazıtların kronolojik biçimde tasnifi meselesi arkeologlar için oldukça zor bir iştir. Çünkü gerek savaş ve iç karışıklık sebebiyle kazıların kesintiye uğraması gerekse kitâbelerin ait oldukları dönemle ilgili belirgin dilsel ve görsel özelliklere sahip olmaması, kronolojik biçimde yazıtların tasnifini zorlaştırır. Ancak içerik analizinin yanı sıra radyokarbon gibi teknolojik gelişmelerden istifade edilerek yazıtların tarihlendirilmesi için çaba sarf edilmektedir.³⁰ Tüm zorluklara rağmen Ma'în, Sebe, Hadramevt ve Katabân yazıtlarının kronolojik olarak tasnifi beş aşamada (A-E aşamaları) ifade edilmiştir.

A- M.Ö. IV. asra kadar (Bu dönemde Sebe egemendir.)

B- M.Ö. IV.- M.Ö. I; Katabân ve Hadramevt'in egemen olduğu zaman dilimi ve Ma'in ile olan ittifakları.

B Katabân dönemi; B1, M.Ö. IV ve III. asırlar; B2, M.Ö. III-I. asırlar olmak üzere iki alt döneme daha ayrılmıştır.

³⁰ Christopher Edens - T. J. Wilkinson, "Southwest Arabia during the holocene: Recent archaeological developments", *Journal of World Prehistory* 12/1 (1998), 63-105.

C- M.Ö. I-M.S. II. asrın başlarına kadar (yüksek kesimlerde yaşayan kabilelerle Güney Arabistan krallıkları arasındaki ittifaklar)

D- M.S. II. asrın sonlarından M.S. III. yüzyılın sonlarına kadar (Himyer, Sebe ve Hadramevt arasındaki savaşlar)

E- M.S. IV. yüzyılın başlarından VI. asrın sonlarına kadar (Yemen'in Himyer egemenliği altında birleşmesi)

Ry- Sadece küçük metinler için geçerlidir. Jacques Ryckmans tarafından -alt dönemler I-IV ile- kurulan paleografik bölümlere karşılık gelir.³¹

2.3. Yazıtlarda Kullanılan Lehçeler

Dünyadaki tüm toplumlar, coğrafi ve nesebî farklılıklar sebebiyle gündelik konuşmalarında birbirlerinden ayrışır. Yemen'de de İslâm öncesi dönemde bölgesel, siyasî ve sosyal farklılıklar nedeniyle muhtelif lehçeler türemiştir. İslâm'ın doğuşuna kadarki süreçte Güney Arabistan'da Ma'în, Sebe, Katabân ve Hadramevt krallıklarına ait çeşitli yerel lisanlar ortaya çıkmıştır.³² Hemdânî ve İbn Haldûn, bunlara Himyer'i de eklemiştir.³³ Ancak Himyerice olarak adlandırılan lisanın, esasında Güney Sebelilerin hâkimiyetlerinin son dönemlerinde konuştuğu lehçe olduğu anlaşılmaktadır.³⁴ Kaynaklarda Mehrelilere ait bir dilden daha bahsedilir.³⁵

2.3.1. Hadramevt

1940'lı yıllardaki arkeolojik keşiflere kadar Güney Arabistan'daki lehçelerden en az bilineni Hadramî'dir. O zamana dek arkeologlar ve dil bilimciler Ma'în, Sebe ve Katabânlılara ait yazıtlara odaklanmıştır. Bununla birlikte, son elli yılda Fransızlar tarafından Şebve'ye ve Ruslar tarafından Reybûn'a yapılan düzenli arkeolojik keşif gezileri, çok sayıda Hadramî yazıtının keşfedilmesini sağlamıştır.³⁶ Gün yüzüne çıkarılan eserler, başkenti Şebve olan Hadramevt Krallığı döneminden kalmıştır. Şehrin kuzeye giden ticaret yolları üzerindeki merkezî konumu tüsülerin toplandığı ve dağıldığı yer olmasına zemin hazırlamıştır. Ticareti kontrol etmek için Ma'în Krallığı ile iyi ilişkiler kuran devlet, dağlık ve sahil kesiminde yaşayan kabilelerle anlaşmalar yapmış; yeni liman kentlerinin kurulmasını sağlamıştır. III. asırda Hadramevt kralının bazı şehirlere surlar ve kapılar inşa ettirdiğine yönelik yazıtlar vardır. Sumhûram ve Kânâ limanları onların döneminde kurulmuştur. Reybûn ve Hadramevt Vâdisi'nden de bu krallığa ait yazıtlar çıkarılmıştır.³⁷ Ancak Katabân ve Sebe'den kalma kitâbelerin sayısı çok daha fazladır. Şu ana kadar M. Ö. VII-M.S III. asrın sonuna tarihlendirilmiş keşfedilen Hadramî yazıtların sayısı bini geçmemiştir.³⁸

³¹ Corpus of South Arabian Inscriptions, "Period", *Dasi* (Erişim 09 Haziran 2023); Avanzini, "A reassessment of the chronology of the first millennium BC", 2.

³² İsrail Velfensûn, *Târîhu lügâti's-Sâmiyye* (Matba'atü'l-İ'timâd, 1929), 227.

³³ Hemdânî, *el-İklil*, 8/122; İbn Haldûn, *Târîh*, 1/767.

³⁴ Corpus of South Arabian Inscriptions, "Corpus of Late Sabaic Inscriptions", *Dasi* (Erişim 10 Mayıs 2023).

³⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. Muḥammed el-Fârisî el-Kerhî el-'İştâhrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beirut: y.y., 2004), 25.

³⁶ Alessia Prioretta, "Remarks on some processes of assimilation and innovation in the language and culture of Ḥadramawt during its ancient history" 31 (Ocak 2013), 93.

³⁷ Corpus of South Arabian Inscriptions, "Corpus of Ḥadramitic Inscriptions", *Dasi* (Erişim 15 Mayıs 2023).

³⁸ Muḥammed Bâ'ileyân - Muḥammed Ali 'Aṭbûş, "Nükûşü'l-Ḥadramiyyeti gayri menşûra", *Adûmâtû* 46 (Temmuz 2022), 39.

Şam ve Irak'a kadar göçlerden bahseder.⁴⁶ Ticarî seferlerin ve göçlerin Ma'înlilerin kullandıkları Arapçanın yayılmasına zemin hazırladığını el-'Ulâ⁴⁷ kitâbelerinden anlamak mümkündür.⁴⁸

Ma'în kitâbeleri kronolojik olarak incelendiğinde kaleme alınan metinlerin hat ve üslubunda bir değişiklik gözlenmez. Dolayısıyla yazıtların dilsel ve şekilsel evrimi büyük oranda Sebe dönemine denk gelir.⁴⁹ Bu anlamda ilk Arapça konuşanın Sebe'nin soyundan gelen Ya'rub olduğuna yönelik naklin,⁵⁰ Arapçadaki söz konusu değişime işaret ettiği düşünülebilir.

Ma'în kitâbeleri orta ve marjinal yazıtlar olmak üzere iki kategoride değerlendirilir. İlk kısımdaki yazıtlar büyük ölçüde Yemen'in kuzeyinde yer alan Cevf'te bulunmuş olup sayısı yaklaşık olarak 1300'dür. Söz konusu metinlerin büyük kısmı adak içeriklidir. Ayrıca mabed ve saray inşasını konu alan yazıtlar da vardır. Sunaklar, boğa başlı süslemeli levhalar vb. sanatsal eserler günümüze ulaşmıştır. Buna ek olarak keşfedilen tapınak sütunlarında tanrıça kabul ettikleri figürler yer alır. Ancak Ma'în kalıntılarının büyük çoğunluğu vefat eden kimselerin adının, gözünün veya yüzünün kazındığı mezar taşlarından oluşur.⁵¹ Buna ek olarak bazı yazıtlarda yabancılarla evlilik gibi sosyal hadiseler de yer verilir.⁵²

Ma'în lehçesiyle kaleme alınan yazıtlarda cümleler isim, mazi fiil veya harfî cerli isimle başlayabilir. Esmâ-i sitte içerisinde yer alan eb/اب ve zû/ذو yazılırken v/و ve y/ي harfleri yazılmaz. Kelimenin sonuna n/ن eklenerek marife yapılır.⁵³

3.3. Katabân

Katabân, Yemen'de Müsned alfabetiyle kitâbe yazılan dört lehçeden biridir. Söz konusu yazıtlar, M.Ö. 500-M.S. 200'e kadar tarihlendirilmiştir. İki bine yakın metnin yer aldığı bu kalıntılar, Me'rib'in güneydoğusunda bulunan Beyhân Vadisi ve Harîb Vadisi'nden çıkarılmıştır.⁵⁴ Yazıtlar; Evsân, Merkez ve Marjinal olmak üzere üç kategoride ele alınır. Bu metinler, M.Ö I. asırdan M.S II. yüzyıla kadarki zamana aittir. B1 (M.Ö. IV ve III. asırlar) dönemindeki kitâbelerdeki krallar; duvarlar, sulama işleri, yol, geçit, saray ve mezarlar yaptırdıklarını anlatırlar. B2 (M.Ö. III-I) zamanı genelde adanma metinlerini içerir. C (M.Ö.

⁴⁶ Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1967), 4/48; Muhammed b. Hasan b. Düreyd İbn Düreyd, *el-İştikâk*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dârü'l-Cil, ts.), 1/468; Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Keşîr ed-Dimaşkî İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (b.y.: Dârü'l-Fikr, 1407), 3/116.

⁴⁷ el-'Ulâ, Kuzeybatı Arabistan'da Vâdî'l-Kurâ'nın en önemli yerlerinden biridir. Hz. Peygamber, Dedân adı verilen bu mevkiye Tebuk'e giderken yolu üzerinde olması sebebiyle konaklamıştır. Ma'înliler zayıflayınca kadar el-'Ulâ'ya hükmetmişlerdir. Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/169, 3/241.

⁴⁸ Beeston, *Sabaic grammar*, 59; Irene Rossi, "The Minaeans beyond Ma'în", *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 44 (2014), 113.

⁴⁹ Velfensûn, *Târîhu lügâti's-Sâmiyye*, 245.

⁵⁰ Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Davud el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr – Riyâz ez-Zirikli (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996), 1/4.

⁵¹ Corpus of South Arabian Inscriptions, "Corpus of Central Minaic Inscriptions", *Dasi* (Erişim 10 Haziran 2023).

⁵² Said b. Fâyiz İbrahim Said, "Zevcâtü'l-Ma'îniyyîn el-ecnebiyyât fi dav'i nüşûşin cedîd", *Adumatu* 5 (01 Ocak 2002), 57.

⁵³ Ma'în yazıtlarında ifade edilen kullanımlar ve Arapça karşılıkları için bk. Münîr Arbeş, "Menşe'ü'l-Ma'îniyyîn ve târîhu zuhûri memleketi Ma'în fi cenûbi Cezîreti'l-'Arabiyye", *Râ'id min Ruvvâdi'l-Cezîreti'l-'Arabiyye Dirâsâtü fi âsâri'n-nükûşi Bilâdi's-Şâm ve'l-Cezîreti'l-'Arabiyye*, ed. Zeydân Kefâfi - Mohammed Maraqtan, 2014, 81.

⁵⁴ Beeston, *Sabaic grammar*, 64.

I-M.S. II. asrın başlarına kadar) evresindeyse kalıtlar, aslan veya adanmış bir kadının heykeli gibi bronz eşyalar ve plakaları içerir. Bu dönemin paleografik tarzını tanımak oldukça kolaydır. Katabân lisanındaki kelimeler ve fiiller Sebe lehçesinden açık biçimde farklı özellikler taşır.⁵⁵

3.4. Sebe

M.Ö. VIII. asır ile M.S. III. yüzyıla kadar Yemen’de hüküm süren Sebelilerin dillerini Himyerîler kullanmaya devam etmişlerdir. Bu benzerlikten dolayı Müslüman tarihçiler, söz konusu lehçeyi Himyer lügati olarak tanıtmışlardır. Hadramevt, Ma’în ve Katabân’a göre özellikle geç dönem Sebe yazıtlarındaki lisanın Kureyş Arapçasına daha yakın olduğu söylenebilir. Mezkûr lehçeyle kazınan çok sayıda metin günümüze ulaşmıştır. Bunlar dinî, siyasî, ticarî, adama/ithaf ve mezar yazıtları olmak üzere beş kısımda incelenebilir. Ma’în ve Katabân diliyle benzer hususiyetlere sahiptir. Morfolojik olarak kelime sülâsî kökten türer. Bununla birlikte harf-i cer gibi ön ekler alabilir.⁵⁶ Cümlelerde genelde özne, fiil ve nesne sıralaması vardır. Ma’în, Katabân ve Hadramevt’e göre çok daha fazla sayıda yazıt elimize ulaşmıştır. Bundan dolayı Arapça alanında yapılacak semantik analizler için kaynaklık edebilecek büyük bir kelime dağarcığına sahiptir.

Sebe lehçesi, eski, orta ve geç dönem olmak üzere üçe ayrılır. Eski dönem M. Ö. IX-VI. asırları kapsar. Anıtsal şekilde kaleme alınan bu metinler, hem sağdan sola hem de soldan sağa ikili biçimde yazılır. Orta dönem, M. Ö. III-M. S. III. yüzyılları arasındadır. Mezkûr evredeki dinî yaşantıyla ilgili önemli bilgilere Avvâm Tapınağı kalıtları içerisinde erişilir.⁵⁷ Geç dönem ise M. S. IV. ve VI. asırlar arasını kapsar. Bu zaman dilimindeki yazıtların içeriği İslâm dönemine yakın olması, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi monoteist dinlerin bölgeye hâkimiyeti sebebiyle dikkat çekmektedir.⁵⁸

Sebe dilinde kelimenin başında h/ح harfi kullanılır. Bundan dolayı Sebeceye h/ح lügati adı verilir. Diğer lehçelerde ise s/س harfi başa geldiği için s/سلügati denilir.⁵⁹ Sebe Krallığı’nda kaleme alınan yazıtlar, kısa olmayan hikâyeleri konu alan estetik şekilde yazılmış uzun metinleri içerir. Bu yönüyle de zengin bir kültürel geçmişe işaret eder. Kitâbelerin estetik görünümü ve anlam bütünlüğü, Yemen kültürünün zenginliği ve siyasî istikrarı ile uyumludur. Uzun metinler barındırmaları ile kuzeydeki yazıtlardan farklılık gösterirler.⁶⁰

4. Yazıtların Dilsel Özellikleri

1- Okuma sırasında ş/ش harfinin yerine z/ذ harfi kullanılabilir.⁶¹ Bu okuyuşa Hamza kıraatinde rastlanır. Fatiha Sûresi’nde “اهدنا الصراط المستقيم / ihdinâ’s-sırâta’l-müstakîm” ayetinde “الصراط/es-sırât” kelimesi “الزراط/ez-zirât” olarak okunur. Yani ص/ş harfi z/z’ye

⁵⁵ Corpus of South Arabian Inscriptions, “Corpus of Central Qatabanic Inscriptions”, *Dasi* (Erişim 10 Haziran 2023).

⁵⁶ Beeston, *Sabaic grammar*, 51.

⁵⁷ Corpus of South Arabian Inscriptions, “CIH 392”, *Dasi* (Erişim 10 Haziran 2023), 392.

⁵⁸ Corpus of South Arabian Inscriptions, “Ja 1028”, *Dasi* (Erişim 10 Nisan 2023).

⁵⁹ Beeston, *Sabaic grammar*, 59.

⁶⁰ Meyâde Şihâb, “en-Nüküşü’s-Sebe’iyyetü’l- kadîme ‘dirâsetün lügaviyyetün””, *Bulletin of the Center Papyrological Studies* 36 (Kasım 2019), 184.

⁶¹ Beeston, *Sabaic grammar*, 8.

işmâm edilir.⁶² Yemen’de s/◦ harfi yerine ş/س da kullanılabilir. Örneğin سطر/سطر fiilinde s/س harfinin yerine ş/ص tercih edilir. Bunlara ek olarak sâmiḥ (س) harfinden kaynaklı olarak s/š-ş/س ses değişimine rastlanır.⁶³

2- Harf-i tarif kelimenin sonuna n/ن eklemek suretiyle yapılır. Bundan dolayı Yemen bölgesiyle ilgili kelimelerin sıklıkla n/ن harfiyle bittiği görülür.⁶⁴

3- Okuma sırasında zorluk veren ifadelerin kolay ifade edilebilmesi için ses değişimleri yazıtlarda göze çarpar. Bunun için kelimelerin başına h/ح harfi eklenerek okumada kolaylık sağlanır. Bu kullanım özellikle Sebe lehçesinde yaygındır.⁶⁵

4- Yemenliler; mimarlık, tarım ve ticaretle ilgilenmeleri nedeniyle matematiğin temelini oluşturan sayıları yazıtlarda aktif biçimde kullanmışlardır. Bununla bağlantılı olarak güneş ve aya kutsiyet atfetmeleri sebebiyle gezegenlerin yörünge hareketlerine dair hesaplamalar yapmışlardır. Onlar, yazıtlarda sayıları ifade eden rumuzlar belirlemiştir. Örneğin beş rakamını ifade eden rumuz ḥamse’nin başında kullanılan ḥ/ح harfidir. On, aşere’nin ilk harfi olan ‘/◦; yüz mie’nin ilk harfi olan m/م; bin ise elf’in ilk harfi olan ‘/ه ile ifade edilir. Buna ek olarak sayılar küçükten büyüğe doğru sıralanır. Örneğin 170, ‘seb’in ve mie’ (sb’y v m’t/ سب ع م) şeklinde ifade edilir.⁶⁶

5- Kelimenin ortasında med harfi olarak bulunan ‘/ه, v/و ve y/ي harfleri hafz edilir. Sözcüklere bitişik zamirlerden sonra v/و harfi kullanılabilir. Bu kullanıma özellikle ‘lyhmv/ و ه ي م ل (عليهم) şeklinde sıkça rastlanır.⁶⁷

6- Erken dönem Sebecede yf’l⁶⁸ vezni mazi zaman yerine kullanılabilirken fiil ve isimlerin başına v/و (v-f’l/وفعل veya v-yf’l/ويفعل) ön eki gelebilir. Yine z-f’l/ذفعل yerine z-yf’l/ذيفعل kullanımı göze çarpar. Bu, fiilin güçlü bir yinelemeli/süreklilik değeri taşıması manasına gelir. Yani eylemin “yaptı ve sonsuza kadar yapacak” gibi bir anlamı taşımasını sağlar. Muzârî fiilin sonuna n/ن eklenirse (yf’ln/يفعلن) süreklilik anlamı kazanabilir.⁶⁹

7- Zebûr yazı türüyle kaleme alınan yazışmaların başında “l/ل” harf-i ceri “falancaya” manasında “min/من” harf-i ceri “falancadan” (li/ل... min/من) gönderenin ve gönderilenin kabile aidiyetlerini içerecek şekilde hitap için kullanılır. İkinci olarak “falancaya filancadan mesaj” manasında “ṭbytm/طيبتم l/ل ... min/من” kalıbının kullanıldığı görülür. Üçüncü ise yazdı anlamında ḥt/خط fiilini içeren ḥt/خط.... (falanca filancaya yazdı.) kalıbıdır.⁷⁰

⁶² Muḥammed b. Yusuf b. Ali b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelüsî Ebû Ḥayyân, *el-Baḥrû’l-muḥîṭ fi’t-tefsîr*, thk. Şidkî Muḥammed Cemîl (Beyrut: y.y., 1420), 1/45.

⁶³ Fatîma Kazım Ḥudayr, *Şavtü’s-sîni’l-Arabîyye fî dav’i lehecâti şibhi Cezîreti’l-Arabîyye (Dirâsetün liügaviyyetün mevâzine)* (Bağdat: Câmî’atü Bağdâd, Külliyyetü’t-Terbiyye li’l-Benât, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 59, 63.

⁶⁴ Beeston, *Sabaic grammar*, 29.

⁶⁵ Beeston, *Sabaic grammar*, 59.

⁶⁶ bk. Corpus of South Arabian Inscriptions, “Ja 649”, *Dasi* (Erişim 6 Mayıs 2023).

⁶⁷ Hemdânî, *el-İklîl*, 8/122.

⁶⁸ Bundan sonraki kısımda nahiv ve sarf açısından mukayeseyi kolaylaştırmak için Müsned alfabe yerine Türkçe transkripsiyonu ve fasih Arap yazısındaki karşılığı verilmiştir.

⁶⁹ Alessandra Avanzini, *Ancient South Arabian within Semitic and Sabaic within ancient South Arabian* (Roma: L’Erma Di Bretschneider, 2015), 15-18.

⁷⁰ Maraqtan, “Some notes on Sabaic epistolography”, 277-278.

8- Güney Arabistan kitâbelerinde f¹/فعل , hf¹/هفعل , tf¹/تفعل , ft¹/فتعل , stf¹/ستفعل vezinleri yazıda gösterilir. Buna mukabil f¹/فعل , f¹/فاعل ve tf¹/تفاعل vezinleri kullanılsa da yazıya aksetmemiştir. Okuyan bağlamdan bu vezinleri anlayabilir. Fiillerde “/ا” , “y/ي” ve “v/و” birbirlerinin yerine kullanılabilir. Örneğin fasih Arapçadaki “kâne/كان” yazıtlarda “kvn/كون” şeklinde ifade edilir. hf¹/هفعل vezninin sarf çekiminde baştaki “h/ه” muhafaza edilir. Muzârî yaparken yhf¹/يهفعل ve ism-i fâil veya meful yaparken mhf¹/مهفعل buna örnek olarak verilebilir.⁷¹

9- Katabân yazıtlarında fiiller mazi ve muzârî olarak iki kısma ayrılır. Örneğin f¹ (فعل) fiili mazi kullanımının örneğidir. Muzârî fiilin başına v- (و) eki eklenince v-yf¹/ويفعل (çoğulu: v-yf¹ l-v/ويفعلون) fiil geçmiş zamana döner. Muzârî olarak görünen yf¹/يفعل (çoğulu: yf¹ lvn-يفعلون) hikâye anlatımı çekimi (yapıyordu) olarak kullanılır. Aynı kullanımın başına b-ب- eklenince b-yf¹/بيفعل (çoğulu: b-yf¹ lvn/بيفعلون) fiil şimdiki zaman veya gelecek zaman anlamına gelir.⁷² Sebecede fiilin başına h eklenirken. Katabâncada s/س (sf¹/سفعل) eklenir. Cem‘i müennes ise Kureyş Arapçasına benzer biçimde fiilin sonuna n/ن (f¹ ln/فعلن) eklemek suretiyle yapılır. Yazıtlarda buna benzer iki örnek zikredilir. Bunlar sknyn/سكتنين ve şftn/شفتن fiilleridir. Buna ek olarak müzekker fiilin tesniyesi fiilin sonuna v/و (f¹ lv/فعلو) eklenerek yapılır. Muzârî fiilin başına l/ل (vlyf¹/وليفعل) eklendiği durumda talep anlamı ortaya çıkar. Yazıtlarda vl ylsk/وليلصق⁷³ buna örnek olarak verilebilir. Burada sözcük fasih Arapça kurallarına uygun biçimde ‘yapışsın’ manasında kullanılmıştır. Kelimelerin sonuna y/ي veya hy/هي eklemek suretiyle (mkmhy/مقمهي)⁷⁴ tesniye yapılır. Marife olan kelimelerin sonuna nyhn/نيهن (şlmnyhn/صلمنيهن)⁷⁵ eklenerek tesniye yapılır. Yine sayıların tesniyesi sonuna myv/ميو (hmsmyv/خمسميو/2/5)⁷⁶ konur. Şart edatı hmv/همو olarak kullanılır.⁷⁷

5. İçerik ve Amaçlarına Göre Yazıt Tipleri

Eski metinler okunurken yazılış gaye ve içeriğini bilmek, sadece kelimelerin ve cümlelerin bağlamlarını bilmeye yardımcı olmakla kalmaz. Aynı zamanda Yemen’in toplumsal yapısını, dinî yaşantısını, hukukî uygulamalarını ve gündelik yaşantıyı anlamaya katkı sağlar. *Corpus of South Arabian Inscriptions*’da Güney Arabistan yazıtları içerik ve amaçlarına göre; adak, büyü, cenaze, dinî uygulamalar, dualar, hatıra, yapı, mektup, rüya, sözleşme, sürülmüş arazilerin listesi, ticarî belgeler, hukuk, yönetimle ilgili yazılar olmak üzere tasnif edilmiştir.⁷⁸

Güney Arabistan’da keşfedilen heykeller ve bazı eşyalara kazınan kitâbeler, oldukça kısa olabilir. Bununla birlikte tarihsel veriyi içeren uzun metinler de vardır. Bu metin tipleri içerisinde yapı, hukuk ve adak yazıtları arkeolojik malzemenin çokluğu bakımından dikkat çekmektedir. Yapı kitâbelerinin söz dizimi genelde basittir. Cümleler birbiriyle bağlantılı

⁷¹ Roger D. Woodard (ed.), *The Ancient languages of Syria-Palestine and Arabia* (Cambridge University Press, 2008), 155-158.

⁷² A. Avanzini, “Origin and classification of the ancient South Arabian languages”, *Journal of Semitic Studies* 54/1 (01 Mart 2009), 213.

⁷³ *Corpus of South Arabian Inscriptions*, “RES 3854”, *Dasi* (Erişim 10 Mayıs 2023).

⁷⁴ *Corpus of South Arabian Inscriptions*, “al-‘Ādī 21”, *Dasi* (Erişim 10 Mayıs 2023).

⁷⁵ *Corpus of South Arabian Inscriptions*, “FB-Ḥawkam 5”, *Dasi* (Erişim 10 Haziran 2023), 5.

⁷⁶ *Corpus of South Arabian Inscriptions*, “Ja 343 A”, *Dasi* (Erişim 06 Haziran 2023); *Corpus of South Arabian Inscriptions*, “Ja 343 B”, *Dasi* (Erişim 06 Haziran 2023).

⁷⁷ Beeston, *Sabaic grammar*, 64-67.

⁷⁸ *Corpus of South Arabian Inscriptions*, “Textual Typology”, *Dasi* (Erişim 22 Nisan 2023).

şekilde sıralanır. Bu metinlerde tarihsel olarak kral, tanrı, mekân ve kabilelerin yaşam alanlarının isimleri kaydedilir. Őehir duvarlarının inşası veya sulama sistemlerinin kurulması gibi olayları anan yazıtlar, genellikle kral tarafından yapılan büyük inşa faaliyetlerinden söz eder. Hukuka dair kitâbeler; verilen cezalar, araziler, iktisadî, idarî ve dinî meseleleri düzenleyen buyrukları konu edinir.⁷⁹

Adakla ilgili içeriklerin ilk kısımları kısa ve öz ifadelerle başlayıp devamında daha uzun cümlelerle devam edebilir. Bu metinlerin büyük kısmı, tarihsel ve toplumsal verilerle dolu karmaşık istekleri barındırır. Metinlerde kitâbenin kaleme alınmasının sebepleri ve tanrıya hamd yer alır. Genel olarak, erkek evlatların ve sahip olunan malların korunması gibi yaygın talepler bulunur.⁸⁰ Adakta bulunmayı veya ithaf etmeyi kapsayan bu yazıt tipinde Hadramevt, Ma‘în, Sebe ve Katabân lehçelerinde yazılmış çok sayıda metin vardır. Yapılan bir inşa faaliyetinin ilahlık atfedilen Elmaka başta olmak üzere panteona adanması⁸¹ yaygın bir uygulama olarak göze çarpar.

Sonuç ve Öneriler

Güney Arabistan’da keşfedilen İslâm öncesi yazıtlar, Arapların geçmişte önemli bir medeniyet kurduklarına işaret etmektedir. Yemenlilerin İslâmiyet’in doğuşuna kadar yazıtı yaygın biçimde kullanmış olmaları Müslümanlar açısından son derece önemlidir. Çünkü Hz. Peygamber’in hiçbir şeyden haberi olmayan ve medeniyet bakımından son derece ibtidâî bir topluma geldiğine yönelik yaygın bir algı vardır. Bu durum, her ne kadar kulağa hoş gelse de esasında Kur’ân ve indiği dönemi anlamaya mani olmaktadır. Arap toplumunun câhiliyetinin inanç ve ahlak açısından değil de medeniyet bakımından olduğu fikri, Siyer’i anlamayı da zorlaştırmaktadır. Bu, zımmen Resûlullah’ın tebliğindeki derinliği anlamaya engel olmaktadır. Çünkü tarih boyunca peygamberlerin çoğunlukla uygarlık merkezlerine gönderildiği bir gerçektir.

Çalışmada Güney Arabistan yazıtlarının süreç içerisinde geçirmiş olduğu evrim ve tarihsel bağlamı ortaya konulmuş ve araştırmacıların kitâbeler hususunda temel bilgiye sahip olmalarının önü açılmıştır. Müsned harflere yönelik oluşturulan Türkçe transkripsiyon alfabesi de alanla ilgili çalışma yapmak isteyenler için ortak yazım oluşturulmasına imkân sağlamıştır. Tüm bunlarla birlikte çalışmanın her bir başlığı derinlemesine ele alınması gereken konulardır. Bu bağlamda araştırma sonucunda ortaya konulan öneriler şunlardır:

1- Güney Arabistan yazıtlarına yönelik daha fazla çalışma yapılmalıdır. Bu alan ülkemizde oldukça bakirdir. Bölgedeki yazıtların ve dilin kavranması, Kur’ân ve indiği dönemin anlaşılmasına ve İslâmî ilimlerin pek çok dalına katkı sunacaktır.

2- Yazıtlar, *Corpus of South Arabian Inscriptions*’da dijital biçimde bir arşiv olarak sunulmuştur. Ancak sitenin içeriğinin tanıtımına yönelik özlü ayrı bir Türkçe rehber hazırlanması gerekmektedir.

3- Güney Arabistan yazıtlarına yönelik Arapça, İngilizce sözlükler ve gramere dair eserler mevcuttur. Özellikle nahiv çalışmalarında kullanılan teknik dil sebebiyle

⁷⁹ Avanzini Alessandra, “Ancient South Arabian epigraphy”, *World Epigraphy State of the Art-Current Epigraphy* (Erişim 16 Mayıs 2023), 3.

⁸⁰ Alessandra, “Current Epigraphy”, 3.

⁸¹ bk. *Corpus of South Arabian Inscriptions*, “Ja 347”, *Dasi* (Erişim 22 Nisan 2023); *Corpus of South Arabian Inscriptions*, “CIAS 39.11/o 3 n° 6”, *Dasi* (Erişim 22 Nisan 2023), 6.

araştırmacıların yazıtlardaki kelimelerin içeriğine kolayca erişmeleri mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda Sebe lehçesi başta olmak üzere alana yönelik müstakil sözlükler ve gramere dair eserler tercüme edilmelidir.

4- Kitâbeler, disiplinlerarası biçimde incelenmelidir. Bunun için de ilahiyatçı, antropolog, filolog, tarihçi ve arkeologların da yer aldığı çatı bir kuruluş tesis edilmelidir. Burada genelde Arabistan, özeldeyse Yemen bölgesine yönelik seminerler ve yayınlar yapılmalıdır.

Kaynakça

- Abulhab, Saad D. *DeArabizing Arabia: Tracing western scholarship on the history of the Arabs and Arabic language and script*. New York: Blautopf Publishing, First Edition., 2011.
- Abulhab, Saad D. “Roots of modern Arabic script: From Musnad to Jazm”. New York: City University of New York, 2007. https://academicworks.cuny.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1048&context=bb_pubs
- Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Davud el-Belâzürî. *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr – Riyâz ez-Zirikli. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.
- Alessandra, Avanzini. “Ancient South Arabian epigraphy”. *World Epigraphy State of the Art-Current Epigraphy*. Erişim 16 Mayıs 2023. https://currentepigraphy.blogs.sas.ac.uk/files/2018/01/Avanzini_20180117_ASA_Inscriptions_CurE.pdf
- Ali, Cevad. *el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*. y.y.: Dâru's-Sâkî, 2001.
- Arbeş, Münîr. “Menşe'ü'l-Ma'îniyyîn ve târihu zuhûri memleketi Ma'în fi cenûbi Cezîreti'l-'Arabiyye”. *Râ'id min Ruvvâdi'l-Cezîreti'l-Arabiyye Dirâsâtü fi âşâri'n-nükûşi Bilâdi's-Şâm ve'l-Cezîreti'l-'Arabiyye*. ed. Zeydân Kefâfi - Mohammed Maraqtan. 78-89, 2014.
- Avanzini, A. “Origin and classification of the ancient South Arabian languages”. *Journal of Semitic Studies* 54/1 (01 Mart 2009), 205-220.
- Avanzini, Alessandra. “A reassessment of the chronology of the first millennium BC”. *AUSA*.
- Avanzini, Alessandra. *Ancient South Arabian within Semitic and Sabaic within ancient South Arabian*. Roma: L'Erma Di Bretschneider, 2015.
- Avanzini, Alessandra. “Notes for a history of Sumhuram and a New Inscription of Yashhur'il”. *Port in Arabia between Rome and the Indian Ocean, 3rd C.BC-5th C.AD: Khor Rori Report 2. - (Arabia Antica ; 5)*. Roma: “L'Erma” di Bretschneider, 2008. <http://digital.casalini.it/9788891304056>
- Bâ'ileyân, Muḥammed - 'Aṭbûş, Muḥammed Ali. “Nükûşü'l-Ḥaḍramiyyeti gayri menşûra”. *Adûmâtû* 46 (Temmuz 2022), 39-48.
- Baylu, Cumali. “Celis ed-Dîneverî ve 'Simâru's-Sinâ'a fi İlmi'l-Arabiyye' İsimli Eserinde Nahiv İlletlerine Yaklaşımı”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Ocak 2021), 439-459.
- Baylu, Cumali. “Arap Gramerinde Münâdânın İ'râbına Etki Eden Nahiv İlletleri”. *Dergiabant* 9/1 (2021), 501-517.

- Beeston, Alfred. *Kavâ'idü'n-nükûşî'l-'Arabiyyeti'l-Cenûbiyye*. çev. Rifat Hüzeym. İrbid: Mü'essesetü'l-Ĥamâde, 1995.
- Beeston, Alfred Felix Landon. *Sabaic grammar*. Manchester: University of Manchester, 1984.
- Corpus of South Arabian Inscriptions. "al-'Ādī 21". *Dasi*. Erişim 10 Mayıs 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=79&prjId=1&corId=29&colId=0&navId=861374498&recId=6900>
- Corpus of South Arabian Inscriptions. "CIAS 39.11/o 3 n° 6". *Dasi*. Erişim 22 Nisan 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=79&prjId=1&corId=27&colId=0&navId=762336431&recId=5904>
- Corpus of South Arabian Inscriptions. "CIH 392". *Dasi*. Erişim 10 Haziran 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=146&prjId=1&corId=0&colId=5&navId=490370392&recId=122>
- Corpus of South Arabian Inscriptions. "Corpus of Central Minaic Inscriptions". *Dasi*. Erişim 10 Haziran 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=44&prjId=1&corId=9&colId=0&navId=0>
- Corpus of South Arabian Inscriptions. "Corpus of Central Qatabanic Inscriptions". *Dasi*. Erişim 10 Haziran 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=44&prjId=1&corId=14&colId=0&navId=0>
- Corpus of South Arabian Inscriptions. "Corpus of Ĥadramitic Inscriptions". *Dasi*. Erişim 15 Mayıs 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=44&prjId=1&corId=5&colId=0&navId=0#>
- Corpus of South Arabian Inscriptions. "Corpus of Late Sabaic Inscriptions". *Dasi*. Erişim 10 Mayıs 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=44&prjId=1&corId=7&colId=0>
- Corpus of South Arabian Inscriptions. "FB-Ĥawkam 5". *Dasi*. Erişim 10 Haziran 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=79&prjId=1&corId=14&colId=0&navId=349267722&recId=4473>
- Corpus of South Arabian Inscriptions. "Ghul A". *Dasi*. Erişim 3 Nisan 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=30&prjId=1&corId=0&colId=0&navId=990782455&recId=4149&mark=04149%2C004%2C013>
- Corpus of South Arabian Inscriptions. "Ja 343 A". *Dasi*. Erişim 06 Haziran 2023. http://dasi.cnr.it/index.php?id=dasi_prj_epi&prjId=1&corId=0&colId=0&navId=883317999&recId=4763
- Corpus of South Arabian Inscriptions. "Ja 343 B". *Dasi*. Erişim 06 Haziran 2023. http://dasi.cnr.it/index.php?id=dasi_prj_epi&prjId=1&corId=0&colId=0&navId=872559459&recId=4764
- Corpus of South Arabian Inscriptions. "Ja 347". *Dasi*. Erişim 22 Nisan 2023. http://dasi.cnr.it/index.php?id=dasi_prj_epi&prjId=1&corId=0&colId=0&navId=393512321&recId=4768
- Corpus of South Arabian Inscriptions, "Ja 649", *Dasi* (Erişim 6 Mayıs 2023). http://dasi.cnr.it/index.php?id=dasi_prj_epi&prjId=1&navId=398840980&recId=6046
- Corpus of South Arabian Inscriptions. "Ja 1028". *Dasi*. Erişim 10 Nisan 2023. http://dasi.cnr.it/index.php?id=dasi_prj_epi&prjId=1&corId=0&colId=0&navId=278522197&recId=2416

- Corpus of South Arabian Inscriptions. “Ja 1819”. *Dasi*. Erişim 11 Haziran 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=30&prjId=1&corId=0&collId=0&navId=101439954&recId=10098&mark=10098%2C008%2C016>
- Corpus of South Arabian Inscriptions. “Jabal Dabūb 1”. *Dasi*. Eriřim 10 Haziran 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=79&prjId=1&corId=7&collId=0&navId=66213812&recId=9996>
- Corpus of South Arabian Inscriptions. “Object, Decorations”. *Dasi*. Erişim 10 Haziran 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=25&prjId=1&corId=0&collId=0&navId=0>
- Corpus of South Arabian Inscriptions. “Period”. *Dasi*. Erişim 09 Haziran 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=109&prjId=1%27&navId=0#text>
- Corpus of South Arabian Inscriptions. “RES 3854”. *Dasi*. Erişim 10 Mayıs 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=54&prjId=1&corId=29&collId=0&navId=321800433&recId=5121&mark=05121%2C007%2C021>
- Corpus of South Arabian Inscriptions. “Textual Typology”. *Dasi*. Erişim 22 Nisan 2023. <http://dasi.cnr.it/index.php?id=50&prjId=1&corId=7&collId=0&navId=0>
- Ebū Ḥayyân, Muḥammed b. Yusuf b. Alî b. Yusuf b. Ḥayyân el-Endelüsî. *el-Baḥru’l-muḥîṭ fi’t-tefsîr*. thk. Şıdkî Muḥammed Cemîl. 11 Cilt. Beyrut: y.y., 1420.
- Edens, Bakiye. “Yemen-Hirran’da Bir İslâm Öncesi Geç Evre Mezarlığı”. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 18 (2015), 205-224.
- Edens, Christopher - Wilkinson, T. J. “Southwest Arabia during the holocene: Recent archaeological developments”. *Journal of World Prehistory* 12/1 (1998), 55-119.
- Frantsouzoff, Serguei A. “Hadramitic documents written on palm-leaf stalks”. *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 29 (1999), 55-65.
- Gebremedhin, Gebremeskel Hagos - Mebrahtu, Abera Asefa. “Linguistic evolution of Ethiopic language: A comparative discussion”. *International Journal of Interdisciplinary Research and Innovations* 8/1 (Mart 2020), 1-9.
- Hayward, Katrina - Richard J. Hayward. “Amharic”, *Handbook of the International Phonetic Association: A guide to the use of the International Phonetic Alphabet*. (yy: Cambridge University Press), 1999
- Hemdânî, İbnü’l-Hâik Hasan b. Ahmed b. Yakub el-. *el-İklîl*. 8, Beyrut-San’a: Dârü’l-‘Avde-Dârü’l-Kelime, ty.
- Hezîm, Rıf’at. “el-‘Arabiyyetü fi cenûbi’l-Cezîreti’l-‘Arabiyye hattâ zuhûri’l-İslâm: el-ḥalkatü’s-sâniye: Kitâbâtü’z-Zebûr”. *Mecelletü mu’cemü’l-lügati’l-‘Arabiyye* 3/88 (ts.), 639-662.
- İbn Düreyd, Muḥammed b. Ḥasan b. Düreyd. *el-İştikâk*. thk. ‘Abdusselâm Muḥammed Hârûn. Beyrut: Dârü’l-Cîl, ts.
- İbn Ḥaldûn, Ebū Zeyd ‘Abdurrahman b. Muḥammed b. Muḥammed b. Ḥaldûn. *Dîvânu’l-mübtede’ ve’l-ḥaber fi târihi’l-‘Arab ve’l-Berber ve men ‘âşarahum min zevî’s-şe’ni’l-ekber*. thk. Ḥalîl Şehâde. Beyrut: y.y., 1408.
- İbn Hişâm, Ebū Muḥammed ‘Abdumelik b. Hişâm el-Hımyerî. *es-Sîretü’n-Nebeviyye*. thk. Muştafâ es-Sakḳâ v. dğr. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Muştafâ el-Bâbi’l-Halebî, 1375.
- İbn Keşîr, Ebū’l-Fidâ’ İsmâîl b. Ömer b. Keşîr ed-Dımaşķî. *el-Bidâye ve’n-nihâye*. 15 Cilt. b.y.: Dârü’l-Fikr, 1407.

- İbnü'l-Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muḥammed el-Kelbî. *Nesebü Ma'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr*. thk. Nâcî Hasan. 2 Cilt. b.y.: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408.
- 'İştâhrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muḥammed el-Fârisî el-Kerhî el-. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: y.y., 2004.
- "Al-Jawf". *Britannica*. Erişim 11 Nisan 2023. britannica.com/place/al-Jawf-region-Yemen
- Mahmut Kelpetin. *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*. (İstanbul: Kuramer Yayınları, ty).
- Lipiński, Edward. *Semitic languages: Outline of a comparative grammar*. Leuven: Peeters, 2nd ed., 2001.
- Maraqten, Mohammed. "Some notes on Sabaic epistolography". *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 33 (2003), 275-286.
- el-Maḥḥafî, İbrahim Ahmed. *Mu'cemü'l-büldân ve'l- kabâili'l-Yemeniyye*. San'a: Dârü'l-Kelime, 2002.
- Mekiyâş, Abdullah Ahmed. "el-Kitâbatü'l-'Arabiyyetü'l-Cenûbiyye aşluhâ ve intişârühâ ve 'alâkâtühâ bi'l-kitâbeti's-şimâliyyeti'l-garbiyye". *Dirâsâtü fi Âşâri'l-Vatani'l-'Arabî* 11 (ts.), 338-366.
- Muḥaddem, Hamdi Abdülhamid el-. "Mesâ'ilü'n-naḥviyyetün ḥilâfiyyetün fi ḍav'i'n-nüküşü'l-'Arabiyyeti'l-Cenûbiyyeti". *Mecelletü'l-baḥşî'l-'ilmî fi'l-âdâb* 5/9 (01 Aralık 2019), 278-310.
- Nebes, Norbert. "Early Saba and its neighbors". *The Oxford History of the Ancient Near East Volume V*. ed. Karen Radner vd. 299-C53P219. Oxford University Press New York, 1. Basım, 2023.
- Oğuzhan, İbrahim. "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Müzesi'nde Teşhir Edilen İslâmiyet Öncesi Arabistan Koleksiyonu Eserlerinin Tahlili". *Archivum Anaticum-Anadolu Arşivleri* 15/2 (2021), 465-511.
- Özgül, Mansur. "Kureyş Kabilesinin Yükselişinde ve Düşüşünde Kervan Faaliyetlerinin Rolü". *İlahiyat* 6 (2021), 30-45.
- Prioletta, Alessia. "Remarks on some processes of assimilation and innovation in the language and culture of Ḥaḍramawt during its ancient history" 31 (Ocak 2013), 93-108.
- Rossi, Irene. "The Minaeans beyond Ma'ân". *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 44 (2014), 111-123.
- Said, Said b. Fâyiz İbrahim. "Zevcâtü'l-Ma'îniyyîn el-ecnebiyyât fi ḍav'i nüşüşin cedîd". *Adumatu* 5 (01 Ocak 2002), 53-72.
- Söylemez, M. Mahfuz. "İslâm'ın Erken Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri". *Dini Araştırmalar* 5/13 (2002).
- Stein, Peter. "South Arabian Zabûr script in the Gulf: Some recent discoveries from Mleiha (Sharjah, UAE)". *Arabian Archaeology and Epigraphy* 28/1 (Mayıs 2017), 110-124.
- Şihâb, Meyâde. "en-Nüküşü's-Sebe'iyetü'l- kadîme 'dirâsetün lügaviyyetün'". *Bulletin of the Center Papyrological Studies* 36 (Kasım 2019), 179-205.
- Şulul, Kasım. "Arap Yazısının Kökeni ve Tarihi". *Bitlis İslâmiyat Dergisi* 2/2 (15 Aralık 2020), 28-67.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-. *Tarîḥu't-Ṭaberî: Târîḥu'r-rusûl ve'l-mülûk*. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1967.

- Temir, Hakan. “İslâm Öncesi Arap Tarihini Yansıtmaları Bakımından Kaya Resimleri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (2022), 187-219.
- Tuzcu, Kemal. “Arap Yazısının Ortaya Çıkışı”. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (1 Temmuz 2001), 158-165.
- Velfensün, İsrail. *Târîhu lügâti’s-Sâmiyye*. Matba’atü’l-İ’timâd, 1. Basım, 1929.
- Watson, Janet CE. “South Arabian and Yemeni dialects”. *Salford Working Papers in Linguistics and Applied Linguistics* 1 (2011).
- Woodard, Roger D. (ed.). *The Ancient languages of Syria-Palestine and Arabia*. Cambridge University Press, 1. Basım, 2008.
- Ya’rubî, Şalâh b. Seyf el-. *Baħs ‘an haşti’l-müsned*. Külliyyetü’ş-Şarķi’l-Evsat, 2013.

Ekler

Ek 1. Orta dönem Sebe ahşap üzerine kaleme alınmış Zebûr yazısına örnek⁸²

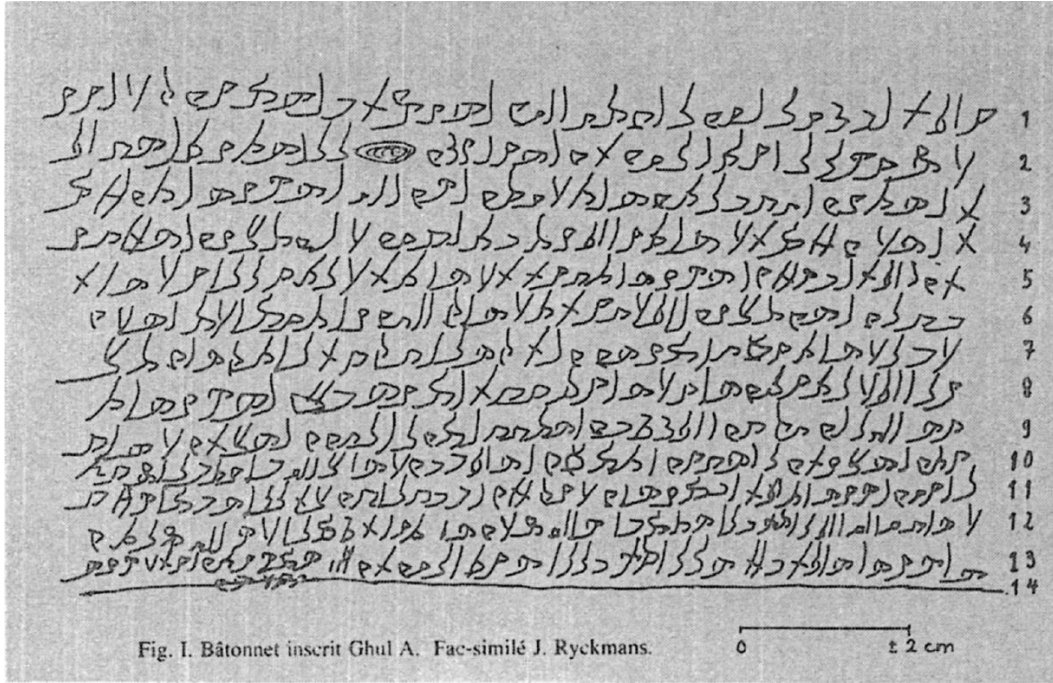
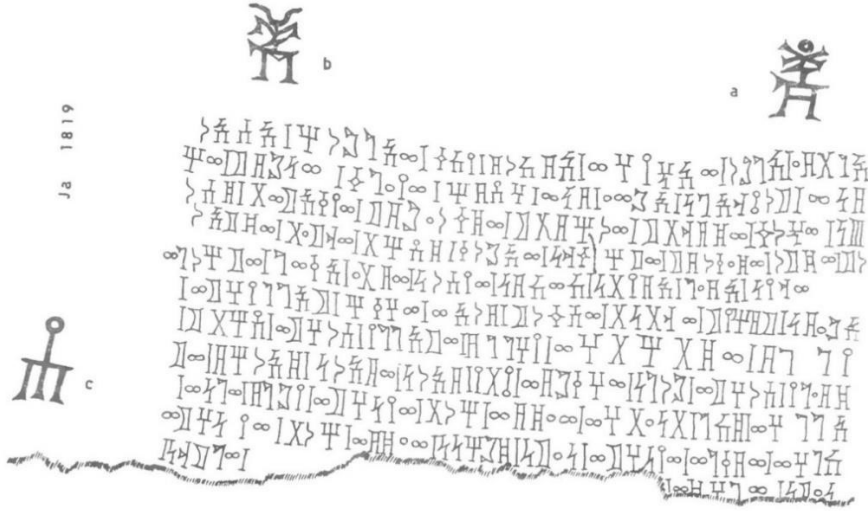

Fig. I. Bâtonnet inscrit Ghul A. Fac-similé J. Ryckmans.

⁸² Corpus of South Arabian Inscriptions, “Ghul A”, Dasi (Erişim 3 Nisan 2023)

Ek 2. Monogram türü yazıta örnek⁸³

Ek 3. Katabân lehçesinde zamirler⁸⁴

	Zamir	Cins	Müfred	Tesniye	Cemî
3. tekil şahıs bitişik zamirler	3. tekil şahıs bitişik zamirler	Müzekker	-s, -svv	-smy	-sm
		Müennes	-s, -syv	-smy	-sn
Uzağı gösteren işaret isimleri	Merfu Siga	Müzekker	sv		sm
		Müennes			
	Mansub veya Mecrur Siga	Müzekker	svt	smyt	smt
		Müennes	syt		
Çekimi yapılmış ism-i mevsul sigası		Müzekker	-z, zv	zv, (zn)	ztv, ('vlv), ('l?)
		Müennes	zt		(ztv?)

Ek 4. Sebe lehçesinde ilgi zamirleri⁸⁵

Dönem	Müzekker	Müennes	İsmin hâli, müzekker, çoğul	Dolaylı hâl, müzekker, çoğul	Müennes çoğul
Erken Dönem	z-	zt	'l	>	'lt
Orta Dönem	z-	zt	'lv	'ly	'lt
Geç Dönem	z-	t-	<	'lht ('lt)	>

⁸³ Corpus of South Arabian Inscriptions, "Ja 1819", *Dasi* (Erişim 11 Haziran 2023).

⁸⁴ Beeston, *Sabaic grammar*, 64-67.

⁸⁵ Watson, Janet CE. "South Arabian and Yemeni dialects", *Salford Working Papers in Linguistics and Applied Linguistics* 1 (2011), 33.